

APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA DE L'APÒSTROF EN CATALÀ

L'apòstrof és un signe diacrític que serveix per indicar gràficament l'elisió d'un so. No pas de qualsevol so, però: si diem *masos rònecs*, invariablement elidirem la *s* final de *masos*, però mai a ningú no se li acudiria d'escriure *maso'rònecs*. Perquè puguem escriure un apòstrof, hi ha d'haver l'elisió d'un so vocàlic; cosa que no ha d'estranyar, si tenim present que l'origen de l'apòstrof va lligat, com veurem, a l'escriptura de la poesia.

L'elisió d'un so consonàntic per l'encontre amb una altra consonant, com *masos rònecs*, no altera la recitació, o la melodia del vers —el patró mètric—, i per tant no cal indicar-la. Quan, excepcionalment, cau una consonant en posició intervocàlica, la solució és no escriure-la: si un poeta vol que llegim [ˈniɲʃu] a *nínxol obert*, perquè només hi ha d'haver tres síl·labes, no té més remei que escriure *nínxo obert*. De manera que tampoc no indicarà expressament que hi ha la caiguda d'una consonant.¹ En prosa, encara menys: no és un fenomen determinant que hi hagi una disminució sil·làbica en un text en prosa. Per aquesta raó, significativament, apareixen en la nostra tradició escrita més apòstrofs en els versos que en la

1. Hi ha una excepció: el cas de la *-r* final, que abans es pronunciava sempre en un nivell oral formalitzat (en la declamació poètica, per exemple) i ara és muda, excepte per a un valencià, en un registre culte (cf. Vicent de MELCHOR, «L'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les <-r> finals», *Els Marges*, 58 [setembre 1997] p. 100-107). En el període de trànsit cap a la solució actual, va sorgir el costum d'indicar que la *-r* era muda eliminant la consonant i posant un circumflex sobre la vocal anterior: *cantâ* [= 'canta(r)']. És curiós que Fabra també hagués proposat per a l'emudiment de consonants l'ús de l'apòstrof, postposat a la vocal: «quan escriureu *aná*, *patí*, etc., en comptes de *aná*, *patí*, etc.?», pregunta, per exemple, als seus companys de *L'Avenç* (cf. Xavier LAMUELA i Josep MURGADES, «Nou cartes de Pompeu Fabra», *Els Marges*, 9 [gener 1977] p. 69-83 [especialment, la p. 76]; reproduïdes també a Ídem, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, p. 240).

prosa, tant en textos impresos com manuscrits. I en prosa apareixen més tard.

L'apòstrof sorgeix davant la necessitat de fixar la lectura correcta del vers entre altres de possibles. En els manuscrits catalans medievals, i en els primers impresos, les elisions s'indiquen normalment no posant la lletra elidida dins d'una forma aglutinada: *mas* [= me has], *mirals*, *ssib* [= si ab], *portoberta*, etc. L'avantatge de l'apostrofació, aquí, és evident: el text és més intel·ligible si hi ha un signe que ens adverteix que en aquell punt hi ha una elisió.

La introducció, o la instauració, de l'apòstrof a l'edat moderna va ser obra de l'impressor humanista Aldo Manuzio, a instàncies de Pietro Bembo, el qual es va inspirar en l'escriptura del grec.² La primera obra en vulgar on va fer aparició aquell signe va ser la cèlebre edició de Petrarca de 1501, l'any que inaugura les edicions amb tipografia aldina cursiva. L'apòstrof, però, no es va imposar immediatament: en moltes edicions de la primera meitat del segle XVI no hi surt, o bé alterna amb la pura supressió d'una vocal sense indicació expressa.³ Fos com fos, era inevitable que quedés associat ben aviat a uns casos concrets, com ara en les combinacions amb articles i altres partícules gramaticals, o a alguns mots especials: *nell'altro*, *gl'innamorati*, *cuor'*, *pensier'*.

En els textos catalans, l'apòstrof s'introdueix al mateix temps que els tipus d'impremta humanístics. Com escriu Paolo Trovato,

[...] il sistema moderno [de puntuació] si impone in Italia e in Europa solo dopo il 1501, sulla scia dello straordinario successo delle stampe aldine in corsivo e ca[ra]tterizza per parecchio tempo esclusivamente le più rigorose imitazioni del corsivo aldino. E l'interpunzione, che noi consideriamo come una variabile indipendente, è piuttosto, nei primi decenni del '500, in funzione di altre scelte dello stampatore: dei caratteri e del formato e insomma del pubblico.⁴

Més tard, fins i tot en trobarem en la tipografia gòtica epigonal, d'apòstrofs, però molt rarament.⁵ En català, el signe s'acabarà imposant en les transcripcions de poesia lírica i adoptarà unes regles pròpies. En la literatura caste-

2. Vegeu Arrigo CASTELLANI, «Sulla formazione del sistema paragrafematico moderno», *Studi linguistici italiani*, XXI, (1995) p. 3-47; Paolo TROVATO, «Serie di caratteri, formato e sistemi di interpunzione nella stampa dei testi in volgari (1501-1550)», a E. CRESTI, N. MARASCHIO i L. TOSCHI (ed.), *Storia e teoria dell'interpunzione. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Firenze 19-21 maggio 1988*, Roma, Bulzoni, 1992, p. 89-110; i Francesca SERAFINI, «Storia, regole, eccezioni», a Alessandro BARICCO, Filippo TARICCO, Giorgio VASTA i Dario VOLTOLINI (ed.), *Punteggiatura*, vol. II, Milà, RCS Libri S. p. A., 2001, p. 136-138.

3. Vegeu Bruno MIGLIORINI, «Note sulla grafia italiana nel Rinascimento», *Studi di filologia italiana*, XIII, 1955, p. 259-296 (p. 291-293); reproduït a Idem, *Saggi linguistici*, p. 197-225.

4. TROVATO, *op. cit.*, p. 105.

5. TROVATO (ibídem) posa l'exemple d'un llibre gòtic de 1562 imprès per Alessandro de Viano.

llana, en canvi, la utilització de l'apòstrof va ser un recurs ortogràfic menys freqüent, i va acabar per desaparèixer a la primera meitat del segle XVII. L'ús de l'apòstrof, que no es pot pas atribuir a la influència de models castellans, desmenteix així la creença generalitzada que a l'edat moderna no existien entre nosaltres convencions ortogràfiques ni pensament lingüístic.

Lantica

Abarco.

¶ Si com lo temps/a ploure aparellat
Lo terraluent/les aploure auinent
Tota dolor/daltre meiqui po sent
¶ Quen ma dolor/sia passionat
Tot cas streu/me porta recordar
Lo propri dan/y el linyament de be
¶ Mas yom dolch mes/si algu mal damoz te
Car en lafany/mes companyo e par

Traducion

¶ Bien comol tiempo/a lluvia aparejado
¶ Para el llouer/le ayuda el terral viciento
¶ Ansi am/ todo bombze delcontento
Haze subir/mi pena en mayor grado
¶ Como estremos/me doblan la memoria
¶ Del proprio daño/y del bien que perdido
¶ Si otri veo/de mi dolor herido
¶ Hoy cotejando/con el mi pena y gloria

Abarco.

¶ Si en cas semblant/a négu veig dolor
Yom dolch pus forte planyent de delit
¶ Blanch ell en mi/e trobe gran despit
¶ Del que james/senti lo mal damoz
E crech de cert/esser mal venturos
¶ Qui major be/de amor sentira
¶ Qui com yo/se que son be perdra
¶ Y ablo dolz talt/sentra mes lamargoz;

Traducion.

¶ Y quanto mas su daño al miso paresce
¶ Tanto mas peno/y de los dos me duelo
¶ Alendonos juntos/en tan gran desconuelo
¶ Y mas si veo/otri que no padece
¶ Y creo cierto/que no es mas dichoso
¶ Aquel que mas/del bien de amor terna
¶ Que como yo/tambien le perdera
¶ Busiando amargo/despues de lo sabroso

O B R E S:

¶ Si com lo temps/aplour aparellat
La terray vent/'es aplour auinent
tota dolor / d'altra me's coustent
que'n ma dolor/sie passionat
tot cas streu / me porta' recordar
lo propri dan / y el linyament, de be
mas yom dolch mes / s'algü, mal d'amor, te
car, en l'afany / es companyo, e par

¶ Si cas semblant / ad algu, veig passar
yom dolch pus fort / e planyent, be, delit
planch, ell, e mi / e am, l'oy, e despit
del qui james / senti lo mal d'amar
e crech de cert / esser mal venturos
qui major be / quel be d'amor sentra
aixi com yo / se que son be, perdra
y ablo dolz talt / sentra, mes l'amargos

¶ Lo major be / de perdre's perillos
mes quel'mija / y ell poch, es pus segur
e si'n lo molt / hauia llonch, a tur
tot be complit / seria, entre nos
mas dintre nos / nostr'enemich portam
qui sente nos / lo nostre delit tol
e fora nos / de'nbarchs v n gran estol
es, com lo ferm / voler de dona'mam

¶ Tants son los dits / deslligants, lo lligam
que noy ha nun / que pufca fer dit, cech
en fer contrast / vers amor, hom no's llech
d'ins nos mateixs / medicines trobam

IL·LUSTRACIÓ 1. (Esquerra) versos 9-24 del poema xc d'Ausiàs March, a *Las obras del famosissimo filosofo y poeta mossen Osias Marco cauallero valenciano de nacion catalan / traduzidas por don Baltasar de Romaní*, València, per Juan Nauarro, 1539, f. XCIIv; (dreta) versos 9-36 del poema xc d'Ausiàs March, a *Les obres de mossen Ausias March ab vna declaratio en los marges de algvns vocables scvrs*, Barcelona, Carles Amorós, 1543, f. liiv.

Quan apareix, però, l'apòstrof, en català? No podíem pas esperar trobar-ne a la primera edició de l'*Spill* de Jaume Roig del 1531, imprès en lletra gòtica, ni a l'edició d'Ausiàs March que va preparar Baltasar de Romani (1539), també gòtica; però ja abunden en les primeres edicions de March en lletra rodona (1543, 1545, 1555) (vegeu la il·lustració 1), o en la primera edició de les poesies de Pere Serafí, de 1565 (vegeu la il·lustració 2).

Com podem veure a la il·lustració 1 (esquerra), a la primera edició —gòtica— de les obres de March les elisions o bé no es marquen (*ploure aparellat*) o bé s'indiquen amb l'aglutinació dels dos mots en contacte (*les, daltre, quen, yom, lafany*): encara no hi ha apòstrof. A l'edició de 1543, en canvi, l'apòstrof serveix per indicar bastants tipus d'elisions vocàliques. La majoria responen a una pronúncia normal de dues vocals en contacte: *plour'aparellat* [= *ploure aparellat*], *d'altra, me's* [= *m'és*], *que'n* [= *que en*], *porta'recordar* [= *porta a recordar*]), *en lafany*, etc. Però també n'hi ha unes quantes que violenten l'articulació habitual de l'encontre vocàlic: *l'es* [= *li és*], *s'algun* [= *si algu(n)*]. Altres vegades, en fi, l'apòstrof respon a una variant formal que no és causada per cap contacte de vocals: *sentr'a* [= *sentirà*]. Observem que aquesta forma coexisteix amb la lliçó *sentra*, sense apòstrof, dos versos més amunt; de la mateixa manera que *quel* compareix al costat de *quel'*, quatre versos més avall. Hem de tenir en compte, per tant, que algunes omissions del signe d'apòstrof poden ser causades simplement per distraccions dels copistes o dels curadors de l'edició: aquest podria ser el cas de formes com *y el, yom*.

de qui tant lo dezija feruir, tenint la baix
de les ales, perque espere ab lo lustre y fa-
uor que de tal emparo rebra, fera liure de
les verinoses lengues, que tenen per offici
exercitar en quant veuen la odiosa mor-
dicacio: y restare yo animat a fer li altres
majors serueys, que correspòguen a mon
gran dezig, y a fon grã merexer. Y nostre
Senyor Deu a V. m. garde, y sempre de
sa ma en tot tinga com sos feruidos dezi-
jam. De Barcelona a.ii de Agost. 1565.

De V. m.

Molt cert y affectat feruidor
qui ses mans befa

Pedro Seraphin

IL·LUSTRACIÓ 2. F. [IVv]-[v] de *Dos llibres de Pedro Seraphin, de poesia vulgar, en len-
gua cathalana*, Barcelona, En casa de Claudes Bornat, 1565.

☞ Sonet paral. S. Hiero nym Galceran Serapio de Sorribes.

S Ecle dichos, alegrat Barcelona
Puix que as cobrat, lo que perdut f'auia
Del tracte dolç, de l'alta Poesia
Qu'era'n tos pits, antiguament patrona:
Ve'm noua font, Pegas, noua licona
Entre tos fills, ab deltra fantasia
Hon tenim cert, qu'Apollo'n algun dia
Fara dins tu, Parnaso, tal l'entona.
Protector gran, Elet del alt collegi
Sou vos leñor, Sorribes entrels dignes
Collegians, leguint l'estil egregi:
Y axi speram, qu'en escrits alts benignes
Recobrarà, L'iberia priuilegi
De ben dictar, Poemas molt infignes.

Passem ara a la il·lustració 2. Comparem les formes *la odiosa, de Agost* de la pàgina de l'esquerra —en prosa— amb *l'alta, qu'era'n, s'entona, l'estil*, etc., de la pàgina de la dreta. No ens deixem enganyar per la concurrència d'aquestes formes apostrofades amb *alegrat* (vers 1, en comptes d'*alegra't*) i *entrels* (vers 10, en lloc d'*entre'ls*); en aquests dos casos es tracta d'errors sens dubte involuntaris. És més important destacar el fet que assenyalàvem en primer lloc. I és que, en els fragments en prosa dels llibres esmentats fins ara, no hi surt cap apòstrof, encara que hi hagi elisions, representades amb aglutinacions. Notem, en canvi, que en francès o en italià els apòstrofs es generalitzen també en la prosa des de mitjan segle XVI.

Com apuntava fa un moment, la primera obra catalana en què apareix l'apòstrof deu ser l'edició de March impresa el 1543 per Carles Amorós per manament de Ferran Folch de Cardona, l'almirall de Nàpols. I tinc la impressió que el fenomen arriba al moment àlgid cap al 1560-1570 —s'hauria de fer una exploració sistemàtica de la qüestió, que ara no he pogut fer. Comparant l'edició de March de 1543 o la prínceps de Serafí de 1565 amb la *Brama dels llauradors*, de Jaume Gaçull, segons l'imprès valencià de 1561, sembla que en aquest últim potser no hi ha tants apòstrofs. Els criteris gràfics adoptats a l'obra de Serafí s'assemblen més als de l'edició del poema *Lepant* de Joan Pujol (Barcelona, 1573), no tan pròdiga d'apòstrofs com la de Serafí, encara que continuen mostrant una variada casuística: *dire'l lloch, del'vna'nlaterra, d'hon, que'stan, qu'en, ver'historia*, etc. Tot i això, moltes altres elisions no apareixen indicades amb apòstrofs, i no n'hi ha cap tampoc en els fragments en prosa.

El procediment estava tan associat amb els usos tipogràfics que el manuscrit D de les obres d'Ausiàs March (manuscrit 2985 de la Biblioteca Nacional de Madrid), que va servir físicament de model per als impressors de l'edició de 1543, va ser després netejat de signes i anotacions —entre els quals els apòstrofs— per retornar el llibre al seu estat diguem-ne «normal».⁶

A les últimes dècades del segle XVI, l'apòstrof passa de la impremta als manuscrits poètics. Un dels primers exemples d'aquest fet deu ser l'anònima *Nova art de trobar*,⁷ si no és posterior al manuscrit que ens han transmès dos certàmens barcelonins de l'any 1580.⁸ Sigui com sigui, a partir d'ara els apòstrofs són habituals en les transcripcions de poesia més rigoroses. Podem esmentar els po-

6. Cf. Amadeu PAGÈS (ed.), *Les obres d'Auzias March*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1912, p. 24. Mireia Campabadal, a qui agraeixo la comprovació, em confirma que els apòstrofs formen part dels signes afegits al manuscrit per tal que fossin incorporats a l'edició impresa i que després van ser mig esborrats.

7. Vegeu Albert ROSSICH, «Francesc d'Olesa i la Nova Art de trobar», a Antoni FERRANDO i Albert G. HAUF (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster*, III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 267-295.

8. Ms. B-47 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; vegeu Agustí DURAN I SANPERE, «Els Ausiàs March de Montcortès», *Estudis Romànics*, XI, (1962-1967), p. 145-160.

emes del certamen «sobre la diferencia que ay del Amor al desseo» celebrat a Barcelona el 1585,⁹ la còpia de les poesies de Joan Pujol, feta els primers anys del segle XVII amb independència de l'edició de 1573 (vegeu la il·lustració 3), o, més tard, alguns cançoners barrocs de la sèrie *Recreo o Jardí del Parnàs*, amb poesies majoritàriament de Vicent Garcia, com el manuscrit 116 de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, de mitjan segle XVII (vegeu la il·lustració 4).

Tot i això, l'ús de l'apòstrof com a signe universal d'elisió va minvant al segle XVII, i queda restringit fonamentalment a les formes que pateixen una pèrdua vocàlica en passar de forma plena a reduïda (*lo*, escrit *l* o *l'* darrere vocal, i així en els altres casos: *ls* 'm, 'n, 'ns, 's, 't, *us*; les formes del plural de vegades apareixen grafiades *l's*, *n's* o *u's*). Les altres formes n'aniran quedant excloses. Per exemple, la preposició *de* o la conjunció *que*, per dir-ne dues que potser algú pensaria que havien d'aguantar més. *Lo* i *la* davant de vocal van reculant lentament.

Vifio

Lo gran castell, d'hon a molts efdeue
baxar afsi, fabras ques anomena
presumptio, qui sempre desordena
per pujar alt, mes que no li conue
de ques fegueix, tan gran confusio
que lignorant, ja creu passar l'entendre
del mes scient, y vol also deffendre
fens escoltar, ningun dret ni raho .

Et tots aquells, qui pujen sabent poch
en lo castell, hon poch temps ha qu'itaves
baxen afsi, ligats ab dures traues
y fens remey, d'exir may daquest loch
si donchs apres, que son enderrocats
tenint pefar, de fon groffer desuari
no cercaran, algu qui del armari
aport la clau, dins hon foren tancats.

Mas

*fill presumir, és causà de son dany
ne sabent res, lo tot saber pretinen
mensy de meres, se pot dir quant intenen
y per ço s'han, así ab tant affany*

*Lo gran castell, d'hoy amolts esdene
baxar afsi, sabras ques anomena
presumptio, qui sempre desordena
pujant més alt, del qu'holi conue
de ques segueix, tan gran confusio
quel mes groffer, pensa passar sentendre
del mes scient, y vol also deffendre
sens escoltar, ningun dret ni raho*

*Et tots aquells, qui pujen sabent poch
en lo castell, hon poch temps ha que itaves
baxen afsi, ligats ab dures traues
y sens remey, d'exir may daquest loch
si donchs apres, que son enderrocats
pinedint se, ne son groffer desuari
no cercaran, algu qui del armari
tinga la clau, dins hon foren tancats
mas ja*

IL·LUSTRACIÓ 3. (Esquerra) f. 70v de *La singular y admirable victoria que per la gracia de N.S.D. obtingue el Serenissim Senyor don Iuan Daustria dela potentissima armada turquesca*. Composta per Ioan Pujol Preuere de Mataro, Barcelona, Pedro Malo, 1573; (dreta) f. 50 del ms. 4495 de la Bibliothèque Mazarine de París [*Poesies* de Joan Pujol].

9. Ms. B-2470 de la Hispanic Society of America de Nova York; vegeu Robert ARCHER, «L'altre Ausiàs March (segle XVI) i un certamen poètic inèdit», *Catalan Review*, v, 1 (juliol 1991), p. 23-34.

Tantavulla qual pugnau
y hoja betu qd. d'antem
m' p' b'la de hoja que bene.

Carta de Ocari a Sene
en s.ª Roma del cues el
a 25 de Julio del 68.

Quinillas
Poverent amas Hector
tan gran correnço se vidut
q. en mi major no ha arbut
Supres que Ocari d'altor
itaz prop vos ha odout.

Per la gran benivolencia
ad q. sempre us he amat
ya no me falta paciencia
fins que me veja saciat
de vostra persequencia.

Amasino m. que estare
ocupat com la formosa
mule rasiament ho farare
mora fort en gran espia
per als d'ors que h'adren.

La meu amich Sene
nom h'adren per temerari
fins que per lo par ubre
q. ho boje amich Ocari

de v'ent' de mos ce se
las d'antem d'antem d'antem
no d'antem d'antem d'antem
entremant vos yentura
y d'antem los besamany
al fare per barbaria.

Per ço procurare
p'no anchi de v'entem talz gany
con imparible fare
para Ocari de Campana
u mi d'antem d'antem.

Quedat Cartas rebren
de aquell onch f'achimat
que secom d'is lo h'adren
en adreid. Hora no aie
d'antem lo d'antem d'antem.

Deu lo meu gran amich
reivos tant en purau
del meu d'antem q. h'adren d'antem
n' gran plus vos li donau
de d'antem en toje d'antem.

La Musa de s.ª d'antem
en esta terra non f'ada
en esta tant d'antem d'antem
q. la vena se li endreid
quant pensa esta. Sen rempara
d'antem plus vos he b'undat

IL·LUSTRACIÓ 4. F. 51 del ms. 116 [al Catàleg: ms. 293] de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander.

També és destacable el fet que, des del començament, l'ús de l'apòstrof sigui més intens en els impresos de Barcelona que en els de València. Per força hem de pensar que hi devien influir les característiques del dialecte de cada lloc —la presència de la vocal neutra, més inestable. I un fet sorprenent, però

revelador: en els plecs poètics dels segles XVII-XVIII, els apòstrofs són pràcticament inexistents. Un públic diferent, més popular, o uns editors menys exigents podrien explicar el fenomen.

El 1703, una edició poètica especialment acurada, i amb vocació d'esdevenir un model gramatical i ortogràfic per al català, l'*Armonia del Parnàs* de Vicent Garcia, introdueix la novetat —si més no, no tinc constància que el fet tingués precedents importants— de generalitzar l'apòstrof als passatges en prosa. En tot el llibre, però, ja no hi ha formes elidides (*d'*, *l'*, etc.), precedint una vocal. Com a màxim, excepcionalment, pot dur apòstrof pospositiu l'article masculí (*Quant l'ham*). Ara: el nombre d'apòstrofs a la part de prosa és més reduït, perquè ja he dit que aquí s'opta molt menys per les elisions que en la poesia.

Antoni de Bastero acredita la importància d'aquesta edició adoptant-ne l'ortografia en la transcripció dels textos antics (en català i occità, que per a ell eren compostos en una mateixa llengua):

L'ortografia degli antichi era pessima, e confusissima, imperocchè, oltre che non adoperavano nè l'apostrofo, nè la virgola, nè l'accento, e le lettere maggiori, o majuscole solamente le usavano ne' capi versi, attaccavano per lo più gli articoli co i nomi, e di due, e tre, e più vocaboli alle volte non ne facevano altro, che uno, unendogli in una sola figura [...]. Onde, per agevolare al Lettore l'intelligenza degli esempj, e de' passi antichi Provenzali, ho procurato di ridurli alla più chiara, e distinta ortografia; circa la quale mi sono per lo più conformato con quella, che ritennero gli Accademici Barcelloinesi nella impressione delle Rime del nostro Garzia. Ma non per ciò si credano gli amatori della sempremai veneranda antichità, ch'io abbia voluto in parte alcuna derogare alla fedeltà, e legalità de' Codici, e testi antichi, perchè altro non vi ho fatto, che aggiungervi le virgole, gli accenti, gli apostrofi, e distaccare gli articoli da i nomi, e cose simili.¹⁰

Al segle XVIII l'apòstrof es consolida, tot i que no amb la profusió i varietat amb què s'havia manifestat al segle XVI. Agustí Eura, per exemple, només l'utilitza per a les formes reduïdes de l'article i els pronoms febles. Vegem el que escriu al seu *Tractat de la poesia catalana*:

Altras voltas se comet esta figura [= eclipsis] transportant lletres de una síl·laba y de una dicció a una altra, en virtud de la qual transportació de lletres y deixació o eclipsis de otras que no són vocals antevocals se disminueix lo número de las síl·labas y queda sufficient intelligència del significat, com quant se pronuncia *yl'* per *y lo*; *quel'* per *que lo*; *palpital'* cor per *palpita lo cor*; *aixils'* per *aixi los*; *entrels'* per *entre los*; *ym'* per *y me*; *jam'* per *ja me*; *jas'* per *ja se*; *perquem'* per *perque me*; *nons'* per *no nos*; *aixins'* per

10. Antonio BASTERO, *La Crusca Provenzale*, vol. I, Roma, Antonio de Rossi, 1724, p. 27.

aixi nos; nos' per no se; perls' per per los; nous' per no vos; not' per no te; nos' per no se; y en moltes altres construccions semblants a estas que trobam executadas en alguns poetes catalans, en estos y altres versos:

Yl' cabell de or barberi, etc.
Era la hora en quel' sylenci, etc.
Yls' etyopes zaffirs, etc.
Tremulo palpital' cor, etc.
Aixils' tres minyons hebreus, etc.
Permaneix entrels' incendis, etc.
Nons' detingam mes, anem, etc.¹¹

Els nostres tractadistes, en fi, celebren l'avantatge de la poesia catalana en relació amb la castellana per la possibilitat d'usar alternativament formes plenes i reduïdes o elidides:

Varias son las rahons de ser lo idioma catala molt acomodat al art de la poesia; entre otras es [...] per moltes llicencies te en forsa del us lo idioma catala de dexar syllabas y lletas, y estas transmutarlas de un a altre terme, quedant integra la exprecio y sentit, de la matexa manera que ho practica lo idioma franzes com es de veurer en estas y casi infinitas clausulas: *adevinare lo motiu*, ahont pot dir *adevinare l' motiu*; en esta altra, corra per *los carrers*, ahont pot dir *corra pels' carrers*; en esta altra, *si te descuydas*, ahont pot dir *sit' descuidas*, &c. De manera que te la llibertat de sinalefar, no sols quant son las vocals immediatas o vocal *ante* vocal en differents termes, sino encara tambe que entre las vocals medien consonants.¹²

Tot això fa que els poetes no hagin de recórrer tan sovint a llicències mètriques com els castellans.¹³ De tota manera, a aquest liberalisme poètic s'hi va oposar anys a venir, amb raó, Apelles Mestres;¹⁴ però és que llavors l'ús de l'apòstrof estava més regulat. Abans, no tant. Josep Ullastre, a la seva *Grammatica cathalana* (1743), arriba a proposar dues ortografies: l'una, l'extensa; l'altra, «ab apostrophe». Aquesta, però, és la que ell fa servir en el redactat del llibre:

11. Copio aquest passatge de Pep VALSALOBRE (ed.) i Agustí EURA, *Obra poètica i altres textos*, Barcelona, Fundació Pere Coromines [en premsa]. Els apòstrofs dels exemples (transcrits en cursiva) són els del manuscrit.

12. Agustí EURA, *Controversia sobre la perfecció del idioma catalá*, segons el text del ms. 1120 de la Biblioteca de Catalunya, f. 23-23v. Dec aquesta transcripció a Pep Valsalobre.

13. Cf. Pau ESTORCH Y SIQUÉS, *Elements de poética catalana y diccionari de sa rima*, Girona, Imprenta de Grases, 1852, p. 23.

14. «Es també d'un efecte deplorable emplear com article masculí *lo* darrera una paraula acabada ab vocal (*camina LO caval·ler*). Això es més que llicencia una falca, y per lo tant doblement punible» (Apeles MESTRES, «De poetica catalana. Fragments d'un llibre inèdit», *Joventut*, III [1902], p. 44).

Es, pux, l'Apostrophe en l'Escritúra un señál o virguléta fet com un inciso en esta forma (´), lo qual se posa entre las lletras per'enseñarnos que s'dexa en la pronunciació una vocal perqu'es violenta en la pronunciació, d'ónt prové que diém escriurer ab Apostrophe i apostrophar.¹⁵

Amb tot, no hem de sobrevalorar les normes d'aquesta gramàtica, que el mateix Ullastre no segueix en els seus llibres piadosos (és a dir, en les múltiples edicions de l'*Exercici del cristià*). Com tampoc les de la gramàtica de Joan Petit i Aguilar, que prescindeix de molts apòstrofs en acceptar les formes reforçades *el, em*, etc. Es tracta, en tots dos casos, de gramàtiques especulatives, teòriques, que no van influir sobre els escriptors. Tampoc no van tenir difusió general els *Principis generáls de la llengua menorquina* d'Antoni Febrer i Cardona, que prescrivia amb detall les regles d'apostrofació:

Las lletras *a, o* es suprimexen ab [= en] l'artícle *la, lo* y la lletra *e* es suprimex en las paráulas *entre, cóntré, me, ne, te, se, de, que, desde, sobre* quand la paraula qui seguex coménsa ab vocal *ô* ab *h*; y â las hóras, en llóc de las lletras *a, e, o* suprimidas, es pósa l'Apóstrofé, d'aquest módo: *l'amistad, l'hómê, entr'èlles, cóntr'èlles, m'en, n'en, t'en, s'en, d'en, qu'en, desd'avui, sobr'èlles*, etc., qui están en llóc de *la amistad, lo hómê, entre èlles, cóntré èlles, me en, ne en, te en, se en, de en, que en, desde avui, sobre èlles*, etc., y axó es fá axí per evitar la cacofonía *ô* el mal só qu'ocasionaría l'encóntre de duas vocals.¹⁶

La gramàtica de Febrer, en efecte, va restar inèdita i no va incidir en les obres posteriors. Un cas ben diferent és el del *Diccionario catalan-castellano-latino* d'Esteve Bellvitges i Juglà, de 1803, que va reforçar en molts escriptors el recurs a l'apostrofació. El diccionari apostava per generalitzar el procediment, apostrofant els articles definits i indefinits (*lo, la, los, una*), la preposició *de* i *entre*, la conjunció *que*, els pronoms febles (*lo, los, la, me, ne, se, te*), alguns adjectius, etc.

Contra aquest excés es va exclamar Josep Pau Ballot, el qual, observant que la literatura administrativa oficial —en prosa— del segle XVII, que constituïa precisament el seu model literari, no tenia apòstrofs, els va proscriure quasi totalment:

Si haviam de usar en totas las *sinéresis* y *sinalefas* los apostrofs ó vírgulas, que usa lo Diccionari cathalá, imprés en Barcelona en 1803, verdadera-ment apareixería la escriptura cathalana un sarpullit, sarna ó gorradura, que daría molt que entendre y que gratar.¹⁷

15. Montserrat ANGUERA (ed.) i Josep ULLASTRA, *Grammatica cathalána*, Barcelona, Bibliograf, 1980, p. 298.

16. Ms. I-6 de la Biblioteca Victory de Maó, p. 240.

17. Cito segons la segona edició: Josep Pau BALLOT, *Gramática y apología de la llengua cathalana*, Barcelona, Joan Francisco Piferrer, c. 1824, p. 162.

Bon coneixedor de la tradició, n'exceptuava la poesia, d'aquesta restricció. En prosa, tan sols prescrivia l'apòstrof en les elisions d'articles i pronoms en què es trobaven dues vocals iguals en contacte.¹⁸ Però, potser inadvertidament, no s'estava d'apostrofar de tant en tant algun article, preposició o conjunció i molts pronoms febles que no complien aquesta norma.

Pau Estorch, sens dubte influït pel francès, accepta sense prevencions l'elisió davant de vocal: *d'ellas, l'áncora, qu'es, entr'ells*.¹⁹ Més prudent, Milà sintetitza en el seu *Projecte de ortografia catalana* (1862) de manera implícita els casos d'apostrofació que eren acceptats tradicionalment: l'article masculí i els pronoms febles *me, te, se, lo, los, ne*.²⁰ No se separa gaire d'aquest criteri la gramàtica d'Antoni de Bofarull i d'Adolf Blanch, els quals rebutgen explícitament l'apostrofació de la preposició *de* i de l'article i el pronom personal femenins *la*.²¹ El *Proyecto de ortografia catalana* que Josep Balari va presentar a l'Acadèmia de Bones Lletres (1879) també incloïa una reglamentació precisa: Balari només admetia l'apostrofació en els monosíl·labs *de* (ara sí), *me, te, se, nos, lo, los, ne*, i hi afegia encara la *n* eufònica o antihiàtica (*á n'aquest*).²²

Pompeu Fabra es va ocupar ben aviat d'aquesta qüestió. En un article brillant —encara que avui superat, entre altres coses perquè les regles d'apostrofació no són exactament les vigents—, «Afixos pronominals y teoria de l'apòstrof»,²³ Fabra rebutja l'ús de l'apòstrof com a signe indiscriminat d'elisió i restringeix l'apostrofació a aquelles partícules àtones que perden la vocal en contacte amb una altra vocal d'un mot amb el qual estan en relació sintàctica directa: és a dir, els pronoms febles amb el seu verb, o els articles amb el

18. BALLOT, *op. cit.*, p. 165, 166 i 176. Per a un estudi comparatiu entre els criteris de Ballot i els de Josep Melcior Prat en la seva traducció de *Lo Nou Testament* (1832), vegeu Tine BARRASS, «The language of J. M. Prat's Catalan New Testament», *Estudis Romànics*, XIII (1963-1968), p. 317-347 (especialment, les p. 326-331).

19. Vegeu Pablo ESTORCH Y SIQUÉS, *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de las Viuda Pla, p. 18 i 281-294. A propòsit d'aquesta darrera forma, diu Estorch: «Aunque no se haya usado esta *sinalefa*, creo sería mejor usarla siempre. La *eufonia* es cosa que debe ser muy respetada, sobre todo no pudiendo haber falta de claridad» (p. 289, nota 3). De fet, ja l'havíem vista inclosa en el fragment reproduït més amunt de Febrer i Cardona.

20. M. MILÀ I FONTANALS, *Projecte de ortografia catalana*. Ara per primera vegada estamat amb pròleg i notes per J. Roig Roqué, Barcelona, Llibreria Religiosa, 1915, p. 28.

21. A. de BOFARULL I A. BLANCH, *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Espasa Hermanos, 1867, p. 99-100.

22. JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Proyecto de ortografia catalana con un estudio de sus fundamentos filológicos*, Barcelona, J. Jepús, 1879, p. 28-33.

23. Pompeu FABRA, «Afixos pronominals y teoria de l'apòstrof», *L'Avenç*, III (1891), p. 385-389. L'article acaba amb una nota que precisa que «Per falta de temps, el Sr. Fabra no va poder donar a la teoria de l'apòstrof tota l'extensió que mereix» (p. 388).

nom (com ara *l'ajudaré, ajuda'l, l'aire, l'altra nit*).²⁴ Naturalment, això obligava a incloure, al costat dels pronoms febles i els articles en singular (*el* i *la*), formes àtones com *de* o *que*:

L'apòstrof està indicat (compari's amb el francès) com a signe d'elisió en els monosílabs àtones [= àtons] en els casos en què van tan íntimament units amb la paraula següent o anterior (verb), qu'és impossible pronunciar-los separats. Per això apostrofem *me, te, se, ne, lo* (aixins com [l'article determinat en singular,] *de y que*) davant de vocal y en cambi, las formas *em, et, es, en, el, ens, els*, no las apostrofem darrera de vocal, de la qual poden sempre separar-se (inconstancia d'elisió, que fa que no s'indiqui aquesta en lo escrit), en no sent quand segueixen al verb.²⁵

Jaume Nonell proposava apostrofar totes les partícules gramaticals que hem esmentat i, a més, *per* en combinació amb *el* i *en* quan és pronunciat sense la *-r* final: *pe'l pare, pe'n Joan*.²⁶ Bulbena, en canvi, no acabava de simpatitzar amb l'ús de l'apòstrof, ja que creia que «si sabem bé llegir la llengua que bé o mal encare parlam, serien del tot inútils los apostrofs».²⁷

No em puc entretenir comentant les diverses propostes ortogràfiques sobre l'elisió sorgides abans de les *Normes* de 1913. Com és sabut, Fabra va assajar en diverses èpoques altres sistemes en què prescindia d'alguns apòstrofs prepositius, deixant un espai en blanc entre els clítics que presentaven la forma reduïda o elidida i el verb (exemple: *no m veu*),²⁸ substituint-los per guionets o punts volats (distingint *veure-l bo* [= *verle bueno*] de *veure·l bo* [= *ver el bueno*]),²⁹ o donant legitimitat a les formes reforçades dels clítics (*no em veu*).³⁰

24. Els exemples són meus. En centrar-se en els afixos pronominals, Fabra no tracta específicament el cas dels articles *el* i *la* amb el nom, però el seu criteri en aquest cas —o sigui, que s'han d'apostrofar només davant d'un mot començat en vocal— es desprèn del mateix text.

25. FABRA, «Afixos pronominals...», *op. cit.*, p. 388. És curiós que un dels arguments que dóna Fabra a favor de l'ús de l'apòstrof és l'avantatge de poder distingir «en lo escrit» entre el *lo* masculí i el *lo* neutre, ja que aquest no s'apostrofa mai. L'argument oblida, en tot cas, que l'ús de l'apòstrof en l'article femení singular provoca la confusió amb el masculí, cosa que no es produeix si aquesta forma es transcriu *la*.

26. Jaume NONELL, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria de Àlvar Verdguer, 1906, p. 48-49. Observem la incoherència d'admetre les contraccions *pe'l, pe'n* i no *pela* [= *per + la*], que també es diu, igual que *pen* [= *per + en*].

27. ALI-BEN-NOAB-TUN [Antoni BULBENA i TOSELL], «Del apostrof català», *Revista de Catalunya*, I (1897), p. 118-124 (especialment, la p. 123).

28. Vegeu Pompeu FABRA, *Tractat de ortografia catalana*, Barcelona, Tipografia «L'Avenç», 1904, p. 59-60.

29. Vegeu LAMUELA i MURGADES, «Nou cartes...», *op. cit.*, p. 73-74; o bé dins Ídem, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, *op. cit.*, p. 235.

30. Cf. Mila SEGARRA, *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona, Empúries, 1985, p. 296, 312 i les notes corresponents; i Ídem, «Nova llum sobre les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans (1913)», dins Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel

Xavier Lamuela i Josep Murgades van reproduir l'acta de la deliberació de la Comissió de Bases d'Ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans de l'estiu del 1911, en què s'estudiaven cinc sistemes diferents per indicar les elisions enclíiques, o formes reduïdes: aglutinació, apòstrof, espai blanc, guionet i punt volat. L'adopció de les formes reforçades, de tota manera, tenia l'avantatge de disminuir notablement el nombre d'apòstrofs.

Finalment, la normativa ortogràfica catalana va adoptar un sistema d'apostrofació que, a més dels pronoms febles i l'article masculí, inclou les formes *la*, *na* i *de*, que no presenten, en l'elisió, cap modificació ni particularitat diferent de la que experimenta qualsevol mot acabat en una vocal neutra en contacte amb una vocal. Els articles personals (*en*, *na*) es van assimilar als determinatius (*n'* davant de vocal, tant el masculí com el femení). En canvi, no es van acollir altres formes possibles, com *que* (*qu'*), que tenia a favor seu l'ús que se'n feia —i se'n fa— en francès; segurament es va considerar que la *u* muda que queda penjada era antiestètica i confusionària.

* * *

Recapitem. L'apòstrof va començar essent un indicador de lectura, un signe que vetllava per l'eufonia del vers i una bona declamació. Al principi, doncs, moltes elisions, en paraules ben diverses, es veuran representades per aquest signe. A la llarga, de tota manera, l'apòstrof es va convertir més aviat en una marca funcional que donava compte d'unes transformacions determinades que tenien caràcter optatiu. Per exemple, l'article *lo* podia passar a *l* o *l'* en el vers (o quedar-se igual: depenia de les necessitats mètriques), mentre que es mantenia invariable en la prosa. Com que normalment la vocal que possibilitava l'elisió era l'anterior (*no'm*, *si'ls*) i no existien en els escrits —ni en la norma prosòdica ideal— les formes reforçades, l'apòstrof no indicava la simple caiguda d'una vocal final o inicial, sinó una modificació del morfema: *lo* passava a *l*, *ne* passava a *n*, etc.³¹ El senyal gràfic podia servir fins i tot per significar que *vos* passava a *us* (*de veureu's tan celebrada*).³² En canvi, en l'or-

PRADILLA (ed.), *La lingüística de Pompeu Fabra*, vol. 1, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Universitat Rovira i Virgili, 2000, 101-140 (especialment, les p. 109-113).

31. Daniel Recasens també adverteix que «les variants proclíiques de pronom personal *m'*, *t'*, *l'*, *s'*, *n'* (*m'alço*, *t'odio*) i d'article masculí *l'* (*l'home*) han d'ésser relacionades amb les formes plenes preconsonàntiques *em*, *et*, *el*... i, en conseqüència, no són en principi analitzables per elisió a partir de grups vocàlics», i, paral·lelament, que «les variants enclíiques [...] *m'*, *t'*, *l'*, *s'*, *n'*... (*escolta'm*, *omple'n*) han d'ésser relacionades amb les formes plenes postconsonàntiques *-me*, *-te*, *-ne*... i, en conseqüència, no són en principi analitzables per elisió a partir de grups vocàlics» (Daniel RECASENS, *Fonètica i fonologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 131 i 134).

32. Sens dubte s'interpretava que la *v* es mantenia (l'ortografia ensenyava que *v* i *u* eren la mateixa lletra) i que queia la *o* del mig.

tografia de Balari o de Nonell —i de Fabra—, l'apòstrof tornarà a ser sobretot una indicació regular de pronúncia.

La pronúncia, però, davant fenòmens com l'elisió, que depenen del registre adoptat, de l'èmfasi declamatori, de la velocitat del discurs, de si llegim o parlem; la pronúncia, doncs, no és aquí una guia precisa. Com veurem de seguida, l'apel·lació a la pronúncia va dur a l'adopció de criteris incongruents i amb excepcions poc justificades.

La inclusió de l'article femení i el pronom feble *la* com a formes susceptibles d'apostrofar-se susciten molts problemes. Pel que fa a l'article femení i a la preposició *de*, Joan Solà ja en va adduir uns quants, fa temps,³³ i les objeccions que formulava es podrien ampliar. Aquí només m'entretindré un moment a fer notar una incongruència insoluble en l'excepció d'apostrofar l'article femení i el pronom *la* davant dels mots començats per *i* o *u*, precedits o no de *h*. La norma és formulada per primer cop així: «Davant vocal o *h*, l'article femení és escrit adés *la*, adés *l'*. Davant les vocals *i* o *u* febles (precedides o no de *h*), són possibles *la* i *l'*, però és preferible *la*. Ex.: *la idea*, *la hipòtesi*, *la unitat*, *la humitat*. Davant les altres vocals (precedides on no de *h*) cal escriure *l'*». L'autor n'exceptua «els casos (rars) en què la pronúncia exigeix *la*», com ara *la una*, *la ira*, *la host*, *la e* i *la o*.³⁴ A la gramàtica pòstuma de Fabra la norma és redactada de manera més concloent: «si el mot següent comença en *i* o *u* febles precedides o no d'una *h*, hom empra la forma *la*».³⁵

Es tracta d'una recomanació, aquesta, que es basa suposadament en raons prosòdiques, considerant que és preferible pronunciar un diftong en l'encontre de dos mots que no pas fer-hi una elisió; però la referència es fa només a unes quantes de les grafies possibles. Perquè, fonèticament, el contacte d'una [ə] + [u] pot venir representat també per un final *-e* i un començament àton *o-*: pel que fa a l'encontre vocàlic estricta, en català oriental no hi ha cap diferència entre el cas de *la universitat* i el cas de *oïda*. Però el problema greu no és només que la normativa barregi criteris gràfics i arguments fonètics; no és que argumenti una excepció apel·lant a la pronúncia i que després l'hagi de filtrar pel sedàs d'una ortografia que n'elimina la meitat d'ocurrències; el problema real és que els catalans orientals, començant pels locutors de ràdio i televisió, contra allò que abans era habitual, s'estan acostumant a dir *la universitat* en comptes de *l'universitat*, però també *la ocasió* i *la opinió* en lloc de *l'ocasió* i *l'opinió*.

Aquest, però, no és un problema que hàgim de tractar aquí. La meua voluntat primordial ha estat fer una mica de llum sobre una qüestió poc coneguda de la història de l'ortografia catalana. I crec que s'imposa ressaltar

33. Joan SOLÀ, «Orthographe et grammaire catalanes», a Antonio BADIA MARGARIT i Georges STRAKA (ed.), *La linguistique catalane*, París, Editions Klincksieck, 1973, p. 81-113 (especialment, les p. 96-99).

34. Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918, p. 29-30.

35. Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide, 1956, p. 28.

aquest fet, que és la continuïtat en l'ús de l'apòstrof des del segle XVI fins ara. Perquè potser el català contemporani no l'hauria adoptat, l'apòstrof, si hagués desaparegut al segle XVII, com en castellà.

Per què es va mantenir, doncs? Heus aquí una pregunta que em sembla ben pertinent. Perquè allò que va fer perdurar l'apòstrof no va pas ser la llengua administrativa, més o menys reglamentada; ni la de la pastoral i els llibres de pietat, tan importants per a la continuïtat del català com a llengua culta fins a mitjan segle XIX. En tots dos casos es tractava de manifestacions en prosa, en què l'apòstrof gairebé no compareix. No va ser tampoc la influència del castellà, que no el feia servir; ni la del francès, que interfereix ben poc en el català de l'època moderna. Allò que explica la pervivència de l'apòstrof és la continuïtat de la poesia catalana al llarg de tota l'edat moderna —un època que consideràvem de «decadència». Només aquesta vitalitat ininterrompuda pot explicar el manteniment d'un signe gràfic no compartit pel castellà.

ALBERT ROSSICH